

NB Uttale Dialektarbeid

Dette prosjektet har lagt til dialektale uttalevarianter i et uttaleleksikon for å representere norske dialekter utover østlandsk. Prosjektet har lagt til grunn fem store dialektområder i Norge. I tillegg til Østlandet (Agder, Innlandet, Oslo, Vestfold og Telemark, Viken) har vi Sørvestlandet (Rogaland), Vestlandet (Møre og Romsdal, Vestland), Trøndelag og Nord-Norge (Nordland, Troms og Finnmark). I arbeidet med dialektoppdateringer har vi funnet frem til representative trekk ved de forskjellige dialektområdene som skal være med i uttaleleksikonet. For å finne fram til disse trekkene har vi måttet veie flere hensyn opp mot hverandre.

Det er stor variasjon mellom dialektene innenfor hver av de fem dialektområdene og vi kan ikke dekke all variasjonen, men det vil være en fordel å dekke dialektale trekk og fenomener som er representative for en stor talergruppe. Det vil ofte bety å ta utgangspunkt i et bymål innenfor dialektområdet. Samtidig er det fordelaktig at uttalevariantene skiller seg fra østlandsk og de andre dialektene slik at leksikonet kaprer størst mulig variasjon. Dette derimot, vil ofte bety at trekkene tilhører snevrere dialekter som snakkes av færre talere. Det kan også være at trekkene er i ferd med å dø ut, hvilket gjør dem mindre relevante å ha med i leksikonet. Vi har veid disse hensynene opp mot hverandre og valgt dialekttrekk som både er områdetypiske og har en viss utbredelse.

Vi har også måttet ta hensyn til hvorvidt det er mulig å legge til de dialektale trekkene i leksikonet med regulære uttrykk. Regelsettene bruker regulære uttrykk for å identifisere og endre fonemsekvenser i en gruppe ord som har lik form eller følger et forutsigbart mønster. Orda kan også skilles ut på bakgrunn av begrensninger ved ortografi og grammatiske trekk. Dialektale fenomener som ikke følger et forutsigbart mønster, men heller er leksikalsk betinget, vil være vanskelig å inkludere. (Et eksempel er lenisering av ustemte plosiver i sør- og sørvestlandsk som ikke lenger er en produktiv prosess. Det er ikke mulig skille ut de leniserte plosivene basert på fonemiske omgivelser, ortografi eller grammatiske trekk).

For å finne frem til hvilke dialektfenomener som er relevante å inkludere i leksikonet har vi ledd oss på litteraturen, i hovedsak Dei norske dialektane (Sjekkeland 1997) og Den store dialektboka (Jahr 1990), men også artikler og avhandlinger om spesifikke dialekter, samt [Store norske leksikon](#)s oppsummerende beskrivelser av de forskjellige dialektene i Norge. Videre har vi benyttet talekorpus som [Nordisk dialektkorpus](#) og [NB Tale](#) som kilder for informasjon om uttale i spontan tale.

I litteraturen legges det vekt på morfologi, spesifikt formverket for substantiv og verb, som viktige målmerker og skillelinjer mellom dialektene. Det har derfor gitt mening å vektlegge det samme i dette prosjektet. Dialektoppdateringer av bøyningsendelser er dessuten godt egnet for dette prosjektet, ettersom vi kan formulere regler som treffer bøyningssuffikser som er felles for en gruppe ord som deler grammatiske trekk.

Vi har valgt å forholde oss til spesifikke dialekter innenfor hvert dialektområde som en slags referansedialekt. Dialektene er valgt ut med tanke på at de har formverk som i noen grad skiller seg fra de andre dialektområdene, har trekk som er representative for en større talergruppe og at det er mulig å finne litteratur om dialekta og informasjon om uttale. Alle dialektene vi har valgt tilhører områder som er beskrevet i litteraturen og representert i talekorpuserne.

For Nord-Norge og Trøndelag har vi valgt å forholde oss til bymåla i henholdsvis Bodø og Trondheim. Et viktig fenomen i både Trøndelag og Nord-Norge er apokope. I begge disse dialektene står apokope sterkt, men apokopen arter seg forskjellig ettersom apokopen i Salten-området (Bodø) skiller mellom a-verb og e-verb, mens apokopen i Trøndelag er et resultat av jamveksloven. Begge dialektene har også lydlige trekk ved vokalsenking som er typisk for Trøndelag og Nord-Norge, men mer utbredt i Salten-området enn Trondheim.

For Sørvestlandet har vi valgt å forholde oss til dialekta på Jæren. Dialekta er representativ for en stor gruppe talere ettersom Jæren-området omfatter både Sandnes og Stavanger by. Dialekta på Jæren tilhører sørvestlandsk a-mål og har dessuten en del nynorsknære trekk.

For Vestlandet har vi valgt å forholde oss til dialekta i Indre Sogn. Vi har valgt bort å bruke bergensk som referansedialekt selv om det er en dialekt som snakkes av mange talere i og rundt Bergen. Dette er fordi dialekta er utypisk for vestlandet som helhet og har en del likheter med østlandsk som ikke ville gitt andre uttalevarianter i leksikonet.

Dialekta i Indre Sogn tilhører nordvestlig a-mål og har dermed noen trekk til felles med sørvestlandsk, men dialekta har også trekk som er typiske for Sogn og Fjordane og Sunnmøre. A-målet står ikke like sterkt og formverket er således noe annerledes fra sørvestlandsk. Dialekta har dessuten lydlige trekk som er typiske for området, som uttale av plosiver som er stumme i andre dialekter.

Feilretting og dialektutvidelse

I arbeidet med utvidelsen av uttaleleksikonet har vi både rettet feil som fantes i transkripsjonene i NST-leksikonet fra før og lagt til nye transkripsjoner som gir dialektale uttalevarianter. Regelsettene med feilrettingsregler har navn som begynner med *errorfix*, mens regelsettene med dialektregler har navn som begynner med *dialect*.

Uttaleleksikonet har en spoken- og en written-kategori og alle dialektområdene har transkripsjoner i både spoken og written. Spoken-kategorien har transkripsjoner som reflekterer uttale i spontan tale. Written-kategorien er ment å reflektere en bokmålsnær uttale, som for eksempel når man leser eller dikterer en bokmålstekst.

Dialektområdene representeres med bokstaver (e, n, t, sw og w), etterfulgt av enten “_spoken” eller “_written” for å skille de to kategoriene:

- nordnorsk: n_spoken, n_written
- sørvestlandsk: sw_spoken_sw_written
- trøndersk: t_spoken, t_written
- vestlandsk: w_spoken, w_written

- østlandsk: e_spoken, e_written

Dialektoppdateringene er i hovedsak blitt gjort i spoken-kategorien. Dette er fordi oppdateringene sørger for uttalevarianter i spontan, muntlig tale, mens det er naturlig at den bokmålsnære uttalen vil ligne den østlandske uttalevarianten som allerede finnes i leksikonet. Unntak er transkripsjoner [uten retroflekser](#) i vestlandsdialektene. Ettersom disse dialektene ikke har retrofleksering, er det rimelig å anta at de vil uttale ord uten retroflekser selv når de leser bokmål.

Dialektoppdateringene kan deles inn i fem overordnede grupper:

- Bryte opp retroflekser
- Substantiv
- Verb
- Adjektiv
- Vokal- og konsonantkvaliteter

Feilrettingsregler

Feilrettingsreglene omfatter konsekvente feil i en gruppe ord i leksikonet. For eksempel hadde en rekke substantiv i bestemt form entall en overflødig stavelse (syllabisk konsonant) i bøyningssuffikset (a). Den retroflekse nasalen /RNx0/ skal ikke være syllabisk, og feilen er konsekvent i en rekke substantiv med samme form. Regelsettet *errorfix_nasal* retter den retroflekse nasalen til ikke-retrofleks nasal /RN/.

a) *bakeren*, /B AA2 K AX0 RNx0/ → /B AA2 K AX0 RN/

Et annet eksempel er regelsettet *errorfix_eh0*. Vokalfonemet kort, trykklett /EH0/ brukes for det meste ikke i leksikonet annet enn i begynnelsen av ord, schwa /AX0/ brukes i stedet. Et mindretall av ord har /EH0/ mediant eller finalt. *errorfix_eh0* retter /EH0/ til /AX0/ slik at dette blir konsekvent i hele leksikonet (b):

b) *bæreevne*, /B AE2 R EH0 EH3 V N AX0/ → /B AE2 R AX0 EH3 V N AX0/

Mange av feilrettingsreglene tar for seg retroflekser. Et trekk ved dialektene på vestlandet er at de ikke har retroflekse lyder slik østlandsk har. Vi må derfor bryte opp retroflekse fonemer til ikke-retroflekse fonemsekvenser i transkripsjonene for sørvestlandsk og vestlandsk. Det fantes en rekke feil i transkripsjonene med retroflekser i leksikonet, og det ble et viktig forarbeid å rette disse feilene for å klargjøre transkripsjonene for dialektoppdateringene som bryter opp retroflekser. Feilrettingsreglene og dialektreglene for retroflekser fungerer sammen og er beskrevet nærmere under.

Dialektoppdateringer

Bryte opp retroflekser

Østlandske, nordnorske og trønderske dialekter har retroflekser. Retrofleksering er en forutsigbar fonologisk prosess der /S/, /L/, /N/, /T/ og /D/ får retrofleks uttalemåte når de følger /R/ eller en annen retrofleks. De vestlandske dialektene har ikke retroflekser og retrofleksene i uttaleleksikonet må endres i sørvestlandsk og vestlandsk. Enslige retroflekser

brytes opp i /R/ og etterfølgende fonem (f.eks. /RN/ → /R N/). Når flere retrofleks følger hverandre skal den første brytes opp i /R/ og etterfølgende fonem, mens de neste skal fjerne /R/ (f.eks. /RN RS RT/ → /R N S T/).

Den retroflekse sibilanten /RS/ og postalveolare sibilanten /SJ/ er lydlig like, og fonemene er blandet sammen og brukt feil i noen transkripsjoner i leksikonet. Noen av feilrettingsreglene (f.eks. *errorfix_rs_to_sj*, *errorfix_retro_sj*) er viet til å rette dette slik at transkripsjonene ikke blir feil når /RS/ brytes opp til /R S/ i sørvestlandsk og vestlandsk. Andre feilrettingsregler (f.eks. *errorfix_rt_r*, *errorfix_r_d_rnx0*) retter ikke-retroflekser til retrofleks der det skal være retrofleks i østlandsk. Dette gjør transkripsjonene mer uniforme i forberedelse til dialektreglene som bryter opp retrofleksene igjen.

Noen av transkripsjonene i leksikonet har en overflødig R før retrofleks (f.eks. *trenernes*, /T R EE2 N AX0 R RN AX0 S/). Disse er blitt fjernet i dialektregler som samtidig sørger for riktig transkripsjon for de forskjellige dialektområdene. *dialect_r_rn_sj_retro* gir transkripsjoner med retrofleks i nordnorsk, trøndersk og østlandsk (a), mens *dialect_r_rn_sj* gir transkripsjoner uten retrofleks i sørvestlandsk og vestlandsk (b):

- a) *trenernes*, /T R EE2 N AX0 R RN AX0 S/ → /T R EE2 N AX0 RN AX0 S/
- b) *trenernes*, /T R EE2 N AX0 R RN AX0 S/ → /T R EE2 N AX0 R N AX0 S/

Vi har fulgt et lignende prinsipp når vi har brutt opp den retroflekse sibilanten /RS/. En utfordring ved en slik oppdatering er at /RS/ skal brytes opp til enten /R S/ eller /R SJ/ avhengig av hvilken sibilant som er den etterfølgende lyden. Noen av transkripsjonene har en overflødig /R/ før /RS/ allerede, mens *errorfix_rs_to_r_rs* legger til en overflødig /R/ før /RS/ i ord med bokstavsekvenser som typisk beskriver /SJ/-lyd, for eksempel *sj*, *skj*, *sch* o.a. Vi benytter oss av denne overflødige /R/-en i senere dialektregler. *dialect_r_sj* endrer /R RS/ til /R SJ/ i sørvestlandsk og vestlandsk, mens *dialect_r_rs* endrer /R RS/ til /RS/ i nordnorsk, trøndersk og østlandsk.

Regelsettene som i hovedsak bryter opp retrofleks i sørvestlandsk og vestlandsk følger det prinsippet at sekvenser av fem eller seks retroflekse fonemer på rad brytes opp først, deretter sekvenser av fire retrofleks på rad, så tre på rad osv. Dette skjer i regelsettene *dialect_retro_fivegram_sixgram*, *dialect_retro_fourgram*, *dialect_retro_trigram*, *dialect_retro_bigram* og *dialect_retro_unigram*.

Regelsettet *dialect_retro_e_written* gjennomfører en lignende oppdatering for *e_written* og følger samme prinsipp ved å bryte opp sekvenser av retrofleks etter tur. Uttalevarianter med mange retrofleks på rad blir en noe unaturlig og grøtete uttale. Vi har derfor valgt å gjennomføre en dialektoppdatering som gir transkripsjoner uten så mange retrofleks på rad – en mer bokstavnær uttale – i østlandsk. Oppdateringen er implementert for *e_written* som er ment å ha skriftmålsnære uttalevarianter. På den måten mister vi ikke de gamle variantene, men beholder dem i *e_spoken*. Regelsettet endrer også /RD/ til /R D/ ettersom ikke-retrofleks uttale av /R D/-sekvenser er mulig i østlandsk.

Substantiv

De fire dialektområdene nordnorsk, trøndersk, sørvestlandsk og vestlandsk har substantivendelser som skiller seg fra østlandsk. Alle fire dialektområdene har til felles at de

ikke har endings-*r* i ubestemt form flertall – et trekk som er spesielt for standard østlandsk (og til dels bergensk). Dialektene har andre utlydsvokaler i en rekke substantiv, trønderske og nordnorske substantiv er merket av apokope, og de vestlandske dialektene har som nevnt ikke retroflekser.

Vi har laget dialektregler som gir andre bøyningsformer på substantiv innenfor hvert dialektområde.

Sørvestlandsk og vestlandsk

Dialektreglene som bryter opp retroflekser i sørvestlandsk og vestlandsk danner et grunnlag for videre oppdateringer av substantiv. Til illustrasjon blir et ord som *fiskeren* (hankjønn bestemt form entall) først endret fra /F IH2 S K AX0 RN/ til /F IH2 S K AX0 R AX0 N/ uten retrofleks og med tre stavelser. Deretter sørger substantivreglene for at /F IH2 S K AX0 R AX0 N/ endres til /F IH2 S K AH0 R AX0 N/ i sw_spoken, som er i tråd med dialekta.

Hankjønnssorda får i hovedsak ingen oppdatering i ubestemt og bestemt form entall (a-b). Disse formene er like som for østlandsk. Ubestemt og bestemt form flertall (c-d) får innskuddsvokalen /AH0/, og ubestemt form flertall mister endings-*r* slik at /AH0/ blir utlydsvokal. Dette gjelder både sørvestlandsk og vestlandsk.

- a) *hest*, /H EH1 S T/ (sw, w)
- b) *hesten*, /H EH1 S T NX0/ (sw, w)
- c) *hester*, /H EH2 S T AX0 R/ → /H EH2 S T AH0/ (sw, w)
- d) *hestene*, /H EH2 S T NX0 AX0/ → /H EH2 S T AH0 N AX0/ (sw, w)

Sørvestlandsk har i tillegg et trekk som vestlandsk ikke deler. Hankjønnssord som slutter på -*er* i ubestemt form entall får *ar*-endelse, som er i tråd med nynorsknormen. Jæren-dialekta generaliserer dette trekket videre slik at også ord som slutter på -*er* i nynorsk (f.eks. *nummer*, *alder*) får uttale med -*ar*. Dialektreglene for disse orda endrer den siste vokalen i stammen til /AH0/ (e-h), endrer retrofleksene i bestemt form entall og flertall til ikke-retroflekser (f, h), endrer utlydsvokalen i ubestemt form flertall til /AH0/ (g), og endrer innskuddsvokalen i bøyningssuffikset i bestemt form flertall til /AH0/ (h).

- e) *fisker*, /F IH2 S K AX0 R/ → /F IH2 S K AH0 R/ (sw)
- f) *fiskeren*, /F IH2 S K AX0 RN/ → /F IH2 S K AH0 R AX0 N/ (sw)
- g) *fiskere*, /F IH2 S K AX0 R AX0/ → /F IH2 S K AH0 R AH0/ (sw)
- h) *fiskerne*, /F IH2 S K AX0 RN AX0/ → /F IH2 S K AH0 R AH0 N AX0/ (sw)

Sørvestlandske og vestlandske hunkjønnssord skiller seg fra østlandsk i ubestemt form entall, bestemt form entall og ubestemt form flertall. I ubestemt form entall av svake hunkjønnssord er utlydsvokalen /AH0/ for begge dialekter (i). I bestemt form entall er utlydsvokalen /OAH0/ i sørvestlandsk (j). Dette gjelder både svake og sterke hunkjønnssord.

Vestlandsk skiller mellom svake og sterke hunkjønnssord. Svake hunkjønnssord har utlydsvokalen /AH0/ som er lik som østlandsk og trenger dermed ingen oppdatering (k). Sterke hunkjønnssord får utlydsvokalen /IH0/ (l). Det er ikke mulig å skille mellom sterke og svake hunkjønnssord i leksikonet. Orda er ikke annotert med denne informasjonen og i bestemt form flertall er det heller ikke mulig å skille mellom dem ved hjelp av transkripsjon eller ortografi. For å kunne gjennomføre en oppdatering som kun skal gjelde sterke

hunkjønnsord har vi derfor spesifisert en liste frekvente ord som oppdateringen skal gjelde for.

- i) *jente*, /J EH2 N T AX0/ → /J EH2 N T AH0/ (sw, w)
- j) *jenta*, /J EH2 N T AH0/ → /J EH2 N T OAH0/ (sw)
- k) *jenta*, /J EH2 N T AH0/ (w)
- l) *bygda*, /B YH1 G D AH0/ → /B YH1 G D IH0/ (w)

I ubestemt form flertall mister hunkjønnsorda endings-*r* i begge dialekter (m), og i bestemt form flertall er endelsen lik som østlandsk og får ikke oppdatering (n).

- m) *jenter*, /J EH2 N T AX0 R/ → /J EH2 N T AX0/ (sw, w)
- n) *jentene*, /J EH2 N T NX0 AX0/ (sw, w)

Sørvestlandske og vestlandske intetkjønnsord skiller seg kun fra østlandsk i bestemt form flertall. I sørvestlandsk er utlydsvokalen /OAH0/ (r) og i vestlandsk er utlydsvokalen /IH0/ (s). Utlydsvokalen i bestemt form entall av hunkjønn og bestemt form flertall av intetkjønn er dermed den samme for hver av dialektene. Dette er vanlig i mange norske dialekter (Sjekkeland 1997, 147). De andre bøyningene av intetkjønnsorda er like som for østlandsk og trenger ikke oppdatering (o-q).

- o) *hus*, /H UU1 S/ (sw, w)
- p) *huset*, /H UU1 S AX0/ (sw, w)
- q) *hus*, /H UU1 S/ (sw, w)
- r) *husa*, /H UU1 S AH0/ → /H UU1 S OAH0/ (sw)
- s) *husa*, /H UU1 S AH0/ → /H UU1 S IH0/ (w)

Nordnorsk og trøndersk

I nordnorsk og trøndersk er substantiva likere østlandsk enn var tilfellet for sørvestlandsk og vestlandsk. Ubestemt og bestemt form entall av både hankjønns-, hunkjønns- og intetkjønnsord trenger ikke oppdatering (a-h).

- a) *hest*, /H EH1 S T/ (n, t)
- b) *hesten*, /H EH1 S T NX0/ (n, t)
- c) *fisker*, /F IH2 S K AX0 R/ (n, t)
- d) *fiskeren*, /F IH2 S K AX0 RN/ (n, t)
- e) *jente*, /J EH2 N T AX0/ (n, t)
- f) *jenta*, /J EH2 N T AH0/ (n, t)
- g) *hus*, /H UU1 S/ (n, t)
- h) *huset*, /H UU1 S AX0/ (n, t)

I trøndersk ubestemt form flertall mister substantiva endings-*r* og utlydsvokalen endres til /AH0/ (i-k, n). Denne oppdateringen gjennomføres for alle kjønnene. Intetkjønnsord har som hovedregel ikke endelse i ubestemt form flertall (*flere hus*), men ettersom disse formene ikke slutter på -*er* vil de heller ikke treffes av regelen (m). Intetkjønnsord som slutter på -*er* får samme form som hunkjønns- og hankjønnsorda ellers (n).

Nordnorsk har stort sett samme bøyningsformer, men noen hunkjønnsord mister kun endings-*r* uten å endre vokal (l). A-endelse brer seg blant hunkjønnsorda, men regelen angir en gruppe hunkjønnsord som skal ende på /AX0/.

- i) *hester*, /H EH2 S T AX0 R/ → /H EH2 S T AH0/ (n, t)

Nasjonalbiblioteket

- j) *fiskere*, /F IH2 S K AX0 R AX0/ → /F IH2 S K AX0 R AH0/ (n, t)
- k) *elver*, /EH2 L V AX0 R/ → /EH2 L V AH0/ (n, t)
- l) *jenter*, /J EH2 N T AX0 R/ → /J EH2 N T AX0/ (n)
- m) *hus*, /H UU1 S/ (n, t)
- n) *epler*, /EH2 P L AX0 R/ → /EH2 P L AH0/ (n, t)

Bøyningsformene i bestemt form flertall speiler formene i ubestemt form flertall. Trøndersk skiller ikke mellom kjønnene, alle substantiv som slutter på *-ene* får *an*-endelser – innskuddsvokalen endres og orda får apokope (o-q, u). Nordnorsk får liknende oppdateringer, men skiller igjen ut noen sterke hunkjønnsord hvor siste stavelse slettes, men vokalen (eller den syllabiske nasalen) i bøyningssuffisken forblir uendret (r-s).

- o) *hestene*, /H EH2 S T NX0 AX0/ → /H EH2 S T AH0 N/ (n, t)
- p) *fiskerne*, /F IH2 S K AX0 RN AX0/ → /F IH2 S K AX0 R AH0 N/ (n, t)
- q) *elvene*, /EH2 L V AX0 N AX0/ → /EH2 L V AH0 N/ (n, t)
- r) *damene*, /D AA2 M AX0 N AX0/ → /D AA2 M AX0 N/ (n)
- s) *jentene*, /J EH2 N T NX0 AX0/ → /J EH2 N T NX0/ (n)
- t) *husa*, /H UU1 S AH0/ (n, t)
- u) *eplene*, /EH2 P L AX0 N AX0/ → /EH2 P L AH0 N/ (n, t)

Verb

Dialekttrekkene for verbendelser har noen trekk til felles med substantivendelsene. Endings-*r* faller bort i presens, og nordnorsk og trøndersk har apokope i visse verbklasser.

Sørvestlandsk og vestlandsk

Sørvestlandsk og vestlandsk tilhører a-målet og infinitiver ender på /AH0/ i stedet for /AX0/ (a).

- a) *håpe*, /H OAH2 P AX0/ → /H OAH2 P AH0/ (sw, w)

Vestlandsk har også *ast*-endelse på passive infinitiver, et nynorsknært trekk. Sørvestlandsk deler ikke dette trekket (b).

- b) *dekkes*, /D EH2 K AX0 S/ → /D EH2 K AH0 S T/ (w)

I presens av svake verb (slutter på *-er*) skiller vestlandsdialektene mellom a-verb og e-verb. Alle verba mister endings-*r* og vokalen endres til /AH0/ i a-verb (c), men forblir /AX0/ i e-verb (d). A-/e-verb-distinksjonen finnes ikke i presens i bokmål og verba i leksikonet er ikke annotert med denne informasjonen. Vi har derfor spesifisert en liste frekvente a-verb hentet fra [nynorsk ordbank](#) som får oppdateringen.

- c) *banker*, /B AH2 NG K AX0 R/ → /B AH2 NG K AH0/ (sw, w)
- d) *dømmer*, /D OEH2 M AX0 R/ → /D OEH2 M AX0/ (sw, w)

Sterke verb som slutter på *-er* i presens (*drikker*, *finner*, *synger*) vil omfattes av samme oppdatering som beskrevet over. Blant de sterke verba som ikke ender på *-er* i presens (*blir*, *drar*, *står*) vil mange ha samme form som i østlandsk og trenger ikke oppdatering. Noen sterke verb har annerledes bøyning og annen rotvokal, men disse forskjellene er mindre forutsigbare og det er ikke mulig å lage en generell regel. Vi har valgt ut et knippe frekvente sterke verb med annerledes form som får dialektoppdateringer (e-i).

Nasjonalbiblioteket

- e) *gir*, /J II1 R/ → /J EE1 R/ (sw, w)
- f) *gjør*, /J OE1 R/ → /J EE1 R AX0/ (sw, w)
- g) *holder*, /H OAH1 L AX0 R/ → /H EH1 L AX0/ (sw, w)
- h) *sover*, /S OA1 V AX0 R/ → /S OE1 V AX0/ (sw, w)
- i) *har*, /H AA1 R/ → /H EE1/ (sw)

Sørvestlandsk og vestlandsk har ikke oppdatering i preteritum eller perfektum partisipp. Hovedregelen er at a-verb ender på -a i preteritum og perfektum partisipp (*hoppa*, *har hoppa*), og e-verb ender på -te/-de i preteritum og -t/-d i perfektum partisipp (*valgte*, *har valgt*). Dette er likt som i østlandsk og disse formene er dekket i leksikonet.

Nordnorsk og trøndersk

Infinitiver i nordnorsk og trøndersk er preget av apokope. I nordnorsk får alle infinitiver som slutter på /AX0/ apokope. I mange ord fjernes utlydsvokalen uten videre (a), mens andre ord får vokal før siste konsonant (b), eller siste konsonant blir syllabisk (c). Dette for å forhindre ulovlig fonotaks når siste stavelse fjernes.

- a) *håpe*, /H OAH2 P AX0/ → /H OAH2 P/ (n, t)
- b) *angre*, /AH2 NG R AX0/ → /AH2 NG AX0 R/ (n)
- c) *fikle*, /F IH2 K L AX0/ → /F IH2 K LX0/ (n)

I trøndersk får infinitiver apokope så lenge den apokoperte formen ikke bryter med fonotaksen (a). Når den gjør det er det nokså vanlig i Trondheim bymål å velge å ikke apokopere infinitiven og heller beholde samme form som østlandsk (d-e). Infinitiver som følger et visst fonologisk mønster utelates derfor fra oppdateringen.

- d) *angre*, /AH2 NG R AX0/ (t)
- e) *fikle*, /F IH2 K L AX0/ (t)

I presens av svake verb (slutter på -er) mister både nordnorsk og trøndersk endings-r, men nordnorsk skiller i tillegg mellom a-verb og e-verb. Når endings-r slettes, ender verbet på /AX0/. Denne endres til /AH0/ i a-verb (f) og slettes i e-verb slik at e-verb får apokope (g). Som beskrevet over for infinitiver, bryter noen verb med fonotaksen når siste stavelse slettes. Disse verba har en tendens til å være a-verb, og vi behandler dem som a-verb i denne dialektoppdateringen. Oppdateringen omfatter derfor både en liste frekvente a-verb og fonemsekvenser for verb som ikke skal ha apokope.

- f) *banker*, /B AH2 NG K AX0 R/ → /B AH2 NG K AH0/ (n)
- g) *dømmer*, /D OEH2 M AX0 R/ → /D OEH2 M/ (n)

Trøndersk skiller ikke mellom a-verb og e-verb. Verba mister endings-r og slutter på /AX0/ (h-i).

- h) *banker*, /B AH2 NG K AX0 R/ → /B AH2 NG K AX0/ (t)
- i) *dømmer*, /D OEH2 M AX0 R/ → /D OEH2 M AX0/ (t)

Sterke presensverb som slutter på -er får apokope i nordnorsk og trøndersk, i tillegg har mange omyd i rotvokalen. I nordnorsk vil noen av verba allerede ha endret rotvokal som et resultat av [vokalsenkingsreglene](#), og noen av verba vil treffes av regelen som gir apokope i e-verb (som beskrevet over). Regelsettet lister dermed kun opp et knippe sterke verb som ikke treffes på andre måter (j-l).

Trøndersk har ikke en tilsvarende apokoperegel i e-verb, og regelsettet er derfor mer omfattende og spesifiserer en lengre liste sterke verb. I tillegg er det færre ord som har fått vokalsenking i trøndersk og dermed flere sterke verb som får endret rotvokal som en del av denne dialektoppdateringen (k-m).

- j) *leser*, /L EE1 S AX0 R/ → /L AE1 S/ (n, t)
- k) *sover*, /S OA1 V AX0 R/ → /S OE1 V/ (n, t)
- l) *bærer*, /B AE1 R AX0 R/ → /B AE1 R/ (n, t)
- m) *holder*, /H OAH1 L AX0 R/ → /H EH1 L/ (t)

A-verb slutter på -a i preteritum i nordnorsk og trøndersk (*hoppa*). Dette er likt som i østlandsk og disse formene er dekket i leksikonet. E-verb derimot får apokope i preteritum ved å slette utlydsvokalen (n).

- n) *kjøpte*, /KJ OE2 P T AX0/ → /KJ OE2 P T/ (n, t)

I perfektum partisipp ender a-verba på -a (*har hoppa*) og e-verba på -t/-d (*har kjøpt*), likesom i østlandsk.

Den siste oppdateringen for nordnorske og trønderske verb fjerner endings-t i noen partisipp av sterke verb (o-p). I østlandsk uttales denne t-en, mens i nordnorsk og trøndersk uttales den ikke. I tillegg har flere av verba annen rotvokal.

- o) *funnet*, /F UH2 N AX0 T/ → /F UH2 N AX0/ (n, t)
- p) *ligget*, /L IH2 G AX0 T/ → /L OH2 G AX0/ (n, t)

Adjektiv

Nordnorsk får en dialektoppdatering som gir apokope i komparativ av adjektiv. Den siste vokalen slettes og den nest siste vokalen endres til /AH0/ (a).

- a) *kortere*, /K OAH2 RT AX0 R AX0/ → /K OAH2 RT AH0 R/ (n)

Nordnorsk har også en vanlig dialektal uttale av presens partisipp hvor partisipp som ender på -ende i stedet ender på -anes. Dette trekket deler nordnorsk med sørvestlandsk og en slik oppdatering er gjennomført for disse dialektene (b).

- b) *spennende*, /S P EH2 N NX0 AX0/ → /S P EH2 N AH0 N AX0 S/ (n, sw)

Vestlandsk har også en dialektal uttale av disse partisippene, men i stedet for en uttalevariant som slutter på -anes, slutter den på -ande, hvor den stemte plosiven som er stum i andre dialekter uttales (c).

- c) *spennende*, /S P EH2 N NX0 AX0/ → /S P EH2 N AH0 N D AX0/ (w)

Denne oppdateringen legger til /D/ etter /N/ i vestlandsk i en hel kategori adjektiv (presens partisipp), men er samtidig den første i en rekke regler som legger til plosiver i vestlandsk. Dette er beskrevet videre under.

Vokal- og konsonantkvaliteter

Dialektoppdateringene i denne kategorien beskriver lydlige fenomener som ikke nødvendigvis er knyttet til grammatiske grupper eller bøyningsparadigmer. Noen av de

dialektale fenomenene er i stor grad leksikalsk betinget og det er ikke mulig å formulere generelle regler som treffer alle relevante ord uten å overgeneralisere. Reglene spesifiserer enten ordlister eller spesifikke fonemsekvenser der endringene skal finne sted. Dette betyr at mange relevante ord vil utelates fra oppdateringene, men vi har valgt å heller begrense omfanget av reglene slik at de ikke treffer for bredt.

Hard G og D

Mange dialekter i Norge, både på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge, gjennomgikk endringer i en periode etter 1300-tallet der *ng*, *nd* og *ld* ble assimilert til likviden og plosiven ble stum (Sjekkeland 1997, 117-121). Vestlandet holder tradisjonelt bedre på denne plosiven og et lydlig trekk ved dialektene i Sogn og Fjordane (samt områder som Sunnmøre og Hardanger) er uttalevarianter med disse "harde" plosivene. Vi har formulert regler som legger til /G/ etter /NG/ (a-b) og /D/ etter /N/ (c-d) og /L/ (e-f) der disse er stumme i østlandsk.

- a) *sang*, /S AH1 NG/ → /S AH1 NG G/ (w)
- b) *ringe*, /R IH2 NG AX0/ → /R IH2 NG G AX0/ (w)
- c) *strand*, /S T R AH1 N/ → /S T R AH1 N D/ (w)
- d) *under*, /UH1 N AX0 R/ → /UH1 N D AX0 R/ (w)
- e) *kveld*, /K V EH1 L/ → /K V EH1 L D/ (w)
- f) *ilden*, /IH1 L NX0/ → /IH1 L D NX0/ (w)

Som beskrevet over tar den ene [adjektivregelen](#) for seg dette i presens partisipp, men utover dette er ikke trekket knyttet til grammatiske kategorier eller bøyningsendelser som er like for en hel gruppe ord. Fenomenet kan forekomme i ord i alle ordklasser og de fonemiske omgivelsene er varierte. Reglene tar utgangspunkt i at orda har sekvenser av *ng*, *nd* og *ld* i ortografien. Reglene gjennomfører oppdateringen for visse fonemiske omgivelser etter tur. Dette gjøres for å gi så mye informasjon om de fonemiske omgivelsene at reglene ikke treffer feil. En generell regel som treffer alle tilfeller av /NG/, /N/ eller /L/ vil nødvendigvis bli for bred. Mange av reglene spesifiserer også frekvente ord eller morfemer oppdateringen skal gjelde for fordi slik at reglene blir målrettet nok.

Vokalsenking

Et typisk trekk ved nordnorsk og trøndersk er vokalsenking eller annen endring av vokalkvalitet. Dette gjelder for eksempel /IH1/ til /EH1/ i ord som *fisk*. Vi har gitt disse vokalendringene paraplybegrepet vokalsenking selv om ikke alle prosessene er vokalsenking, strengt tatt.

Vokalsenking står sterkere i nordnorsk enn i trøndersk, og det er derfor flere oppdateringer for nordnorsk. Det er vanskelig å formulere regler for vokalsenking fordi forskjellene i vokalkvalitet ikke er konsekvente. Selv om en vokal endres i ett ord, er ikke nødvendigvis det samme sant for den samme vokalen i et annet ord. En generell regel som endrer en vokal i en viss fonemisk omgivelse vil dermed treffe feil i mange ord. Vi har allikevel villet gjennomføre endringen fordi det er et typisk lydlig trekk ved de nordnorske og trønderske dialektområdene, og vi har derfor spesifisert lister med frekvente ord som får de relevante endringene. (Lignende endring av rotvokal finner også sted i reglene for sterke verb, hvilket supplerer vokalsenkingsreglene).

Nasjonalbiblioteket

Endring fra e til æ, fra i til æ og fra y til ø gjelder begge dialektene. Endring fra e til æ er dialektoppdateringen som treffer bredest. Det aktuelle regelsettet består av to regler der den første spesifiserer en liste relevante ord som får endringen (a) og som ikke omfattes av den andre regelen. Den andre regelen er mer generell og angir fonemiske omgivelser der slik senking blir riktig (b). Denne endringen treffer dermed flere tusen ord.

- a) *veldig*, /V EH2 L D IH0/ → /V AEH2 L D IH0/ (n, t)
- b) *hjem*, /J EH1 M/ → /J AEH1 M/ (n, t)

Reglene som endrer i til æ og y til ø spesifiserer de relevante orda oppdateringen skal gjelde for (c-d).

- c) *spille*, /S P IH2 L AX0/ → /S P AEH2 L AX0/ (n, t)
- d) *fryktelig*, /F R YH2 K T AX0 L IH0/ → /F R OEH2 K T AX0 L IH0/ (n, t)

Både nordnorsk og trøndersk har senking fra i til e, men dette trekket forekommer i flere ord i nordnorsk. Reglene spesifiserer de relevante orda oppdateringen skal gjelde for (e-f).

- e) *fisk*, /F IH1 S K/ → /F EH1 S K/ (n, t)
- f) *mitt*, /M IH1 T/ → /M EH1 T/ (n)

Nordnorsk har i tillegg senking fra å til ø og fra a til æ. Senking fra å til ø gjelder kort /OAH0/ i morfemet *for* når den er trykklett i begynnelsen av ord (g), når den er trykklett eller har sekundærtrykk i slutten av ord (h), og i preposisjonen *for* (i).

- g) *forelder*, /F OAH0 R EH1 L D AX0 R/ → /F OEH0 R EH1 L D AX0 R/ (n)
- h) *utenfor*, /UH2 T NX0 F OAH3 R/ → /UH2 T NX0 F OEH3 R/ (n)
- i) *for*, /F OAH1 R/ → /F OEH1 R/ (n)

Senking fra å til ø gjelder ordet *fare* (j). Oppdateringen gjelder kun dette ordet, men vi har tatt med denne oppdateringen fordi det er et frekvent ord i nordnorsk som har en annen form og bruk enn i østlandsk. Denne regelen endrer rotvokalen, mens reglene for [verbendelser](#) sørger for å gi riktig form med apokope i infinitiv og presens.

- j) *fare*, /F AA2 R AX0/ → /F AE2 R AX0/ (n)

Lenisering/stemming av T

Noen sterke verb som ender på /T/ i perfektum partisipp får lenisering av /T/ til /D/ i nordnorsk. Vi har inkludert en dialektoppdatering som endrer /T/ til /D/ i en liste partisipper (a).

- a) *fått*, /F OAH1 T/ → /F OAH1 D/ (n)

Kumulative endringer

Noen ord som treffes av flere regler vil endre transkripsjon på mer enn én måte. Et ord som *meldinga* vil i vestlandsk først få en oppdatering som legger til /G/ etter /NG/, deretter en oppdatering som legger til /D/ etter /L/, og til slutt en substantivoppdatering som endrer vokalen i bestemt form entall fra /AH0/ til /IH0/ (a). Resultatet er en transkripsjon som bedre reflekterer uttalen i Indre Sogn som vi har villet representere i leksikonet.

- a) *meldinga*, /M EH2 L IH0 NG AH0/ → /M EH2 L IH0 NG G AH0/
→ /M EH2 L D IH0 NG G AH0/ → /M EH2 L D IH0 NG G IH0/

Et annet eksempel er verb i nordnorsk og trøndersk hvor et ord først endrer vokal ved vokalsenkingsreglene og deretter verbform. Dette skjer som nevnt med ordet *fare* i nordnorsk. Først endres rotvokalen fra /AA2/ til /AE2/, deretter fjernes siste stavelse i infinitiv og presens for å gi former med apokope (b).

b) *fare*, /F AA2 R AX0/ → /F AE2 R AX0/ → /F AE2 R/

Kilder

Jahr, Ernst H. 1990. *Den store dialektboka*. Oslo: Novus Forlag.

Sjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.